

լեցնել մարդկային ցեղին համայն պտերբալը՝ Ողջնի՝ ձեզի, յաղթական Պուստերներ (Bards), աւելի եր-
ջանիկ օրերու մէջ ծնած. անմահ ժառանգորդներ
տիեզերական գովեստի, որոնք պատիւը կը մեծնայ
դարերու աւելնալովը, թաւալլոր բնթացող հե-
ղեղներու նման՝ որոնք կ'ընդլայնին իրենց հոսան-
քին հետ: Ապագայ ազգերը պիտի հռչակեն ձեր
հփոք անուններն. եւ աշխարհներ՝ զորս դեռ կարելի
չէ եղած գտնել՝ ձեզի գովեստներ պիտի կարդան:
Քանի մը կայծեր, աղէ, ձեր երկնային հուրէն,
թագ ներշնչեն ձեր գաւազններուն յետինը, ամենէն
անապառ, (այն՝ որ տկար թեւերով, հեռուէն, կը
հետեւի ձեր թռիչքին. որ կը տողոր՝ երբ կը կար-
գայ, բայց կը զողայ՝ երբ կը գրէ), որպէս զի կա-
րենաւ լինէ ծանօթ զիտութիւն մը սորվեցնել
ունայնամիտ գրագէտներու, այսինքն՝ սքանչելա-
բարձրագոյն իմացականութիւններուն եւ կասկա-
ծիլ բուն իսկ իրենցին վրայ:

23 Նոյեմբեր. 1901:

(Ընթերցողի):

Յարգմ. ԳՐ. ՄԱՆՈՍԱՍ

ՎԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲՐԺԻՎ ԳՈՎՏ. ՆՈՅՆՈՎՆԵՐ ԲՈՒՄԻՆԵՐՆԵՐ

Մոռցուած մը չէ բարեբախտաբար. թէեւ
բաւորդ դարէ մ'ի վեր անհետացած, բայց շատ ու-
շատ անգամ յիշատակուած է ու կը յիշատա-
կուի միշտ, նախ՝ Հայ-գրական աշխարհին մէջ,
որուն համար աշխատեցաւ ընծեւել ընտիր
երկասիրութիւններ. յետոյ՝ Կ. Պոլսոյ Ազգային
վարչութեան այլեւայլ ժողովներուն ու խոր-
հուրդներուն մէջ, որոնք մատուցած է գնահա-
տելի ծառայութիւններ, եւ վերջապէս թերահայ
բժշկական դասին մէջ, որուն՝ թէպէտեւ իրեւե-
ր բժիշկ բժշկական գործերով անուն մը չէ թո-
ղած, բայց եղած է անոր պատիւ ու փայլ իր
տաղանթով եւ իր գրչով:

Եւ միթէ հազուադէպ չէ՞ մեր մէջը տեսնել
գրագէտ մը, մատենագիր մը, տաղանդաւոր
բժիշկ մը, հանրական օգտին համար քաղաքական-
տակ աշխատող մը, որ ապրի յետ մահու,
ապրի եւ յիշատակուի իրարու յարգող սե-
րունքներէն ու սիրուի անոնցմէ. այո՛, շատ հա-
զուադէտ բան է, որուն գիտակ ըլլալով էր
անշուշտ, որ Պետրոս Գուրեան իւր «Իմ մանչ
երգին մէջ կը գրէ՝

«Իսկ անընդհանր թէ մենայ
Երկրի մէջ խորն հողակոյսն իմ
Եւ յիշատակս ալ թառամի,
Ո՛հ, այն ատեն ես կը մեռնիմ»:

Արդի հայ սերնդին անձանօթ գէմք մը
չէ դուրս: Ռուսիոյն հաճապետ, Ազգ. Սահ-
մանագրութեան հեղինակ եղող խմբին այն
ժիր ու գործունեայ անգամը, որ Գրիգոր
Օտեանի նշանաւոր տողերով՝ 1879 թն անմահ-
հացած, անգամ մըն ալ կենդանացած է 1892 թն,
Երուսաղ. Օտեանի գործերի մէկ կենսագրա-
կանով՝:

Այս ընտանեկանութիւն մը գուցէ համարուի
այսօր այն կենսագրականն, զոր կը նուիրեմ
գօտ. Նահապետ Ռուսիոյն յիշատակին.
աւելորդաբանութիւն մը, այո՛, մանաւանդ որ
Օտեաններու գրիչն ալ չունիմ պէտք եղածին
պէս ներկայացնելու զՌուսիոյն, որ անցեալ
դարու երկրորդ կէսին թերահայտն նշանաւոր
գաւազններէն մին հանդիսացաւ: Բայց իմ նպա-
տակս Ռուսիոյն գրական կամ բանաստեղ-
ծական ձիրքերուն վրայ նոր գովասանութիւն
մ'ընել, անոր երկասիրութիւններուն վրայ նոր
քննադատութիւն մը կամ ուսումնասիրութիւն
մը ներկայացնել չէ, ոչ ալ անոր ազգային
գործունէութիւնը խաւարէն ի լոյս հանել. իմ
փափաքս է գծել անոր բժշկական կենսքը,
որուն մէջ էր որ երկնեց նա իւր գրասիրական
բուրդ գործերը եւ որոնցմով ոչ նուազ նկատելի
տեղ մը գրուած 19^{րդ} դարու հայ բժշկական
պատմութեան մէջ:

Սերովէն, Սինապեան, Տափուտեան, Պէյ-
րան, Ալաւեան, Ֆերուհեան եւայլն բժիշկներու
ընկեր եւ վատասակիր. սրտակիր եւ մտերիմ
Նիկողոս Պալեանի, Խաչատուր Պարտիզանի,
Խաչատուր Միսաքեանի, Գր. Օտեանի, Գր. Ա-
ղաթնի եւ Արպա. Խիւրիճեանի, զոկաւ, Նա-
հապետ Ռուսիոյն սովորականէն շատ տարբեր
մարդ մը եղած է, եղական գլուխ մը, Դիւ մը, որ
կենսքի ամէն ձեռնարկի մէջ կ'ուզէ եղբի հնարչի,
վերանորոգչի, կերպարանափոխիչի գերն ունե-
նալ, տեսակ մը transformiste գործարանական մը,
եթէ կ'ուզէ, որ եթէ միայն իրեւե բժիշկ ապ-
րած ըլլար, եթէ նա իւր հնարագիտ հանձա-
րովը, իւր արուեստին զարգացման համար
միայն ջանագիր եղած ըլլար, անկարելի է չըն-
դունիլ, որ բժշկութեան մէջ ինքը մեծ յեղա-

1 «Դասագիրք Փնխափայտ» զոկա. Ռուսի-
ոյն, թարգմանուած ի Ա. Լիճեքեանէ, տպագրուած է
Կ. Պոլսո 1879, Յաւաթարանութիւնը գրուած է Գր. Օ-
տեանի: Էջ Ա-ԻԶ:

2 «Միւս» 41րդ տարի թիւ. 3968, 10 Հոկտ. 1892,
էջ 216—219: Նշեալէս թիւ. 3970, 31 Հոկտ. 1892 էջ. 244—
248 եւ թիւ. 3971, 5 Դեկտ. 1892, էջ. 257—259:

փոխութիւն մը յառաջ կը բերէր, եւ ծնունդ կու տար բժշկական շատ մեծ գիւտերու:

Ճանչցած չէի բնաւ զինքը, տեսած իսկ չէի, թէ եւ պատանեկութեանս ինձ շատ ընտել անուն մըն էր "ԴՈՒՅՏ. ՆԱՀԱՎԳԵՏ ՌՈՒՍԻ-ՆԵԱՆ, Նամակրութեանս մեծապէս արժանացած անուն մը, որուն վրայ ժամանակին հայ թերթերը կը գրէին ու կը խօսէին երկար ամէն օր, այնչափ որ բուռն փափաք մը ծնուցած էին սրտիս մէջ ճանչնալու զՌուսինեան. փափաքս չէրսայ կատարել, աւաղ, եւ 1876 Նոյեմբերին, տեսայ միայն անոր սեւ գագաղը, զոր Ներսէս Պատրիարք եւ արքայի բոլոր երեսելի անձնաւորութիւնները կը թրջէին աղի արցունքով:

Նահապետ Ռուսինեան պատիւ իւր Ազգին, մեծ պարծանք էր եւ իւր հայրենիքին՝ Կեսարիոյ, որուն Էֆքերէ բնուն գիւղին մէջ ծնած էր, Ս. Կարապետի վանքէն քիչ հեռու:

Նահապետի ծննդեան թուականն է 1819 Սեպտեմբեր 23՝ ըստ ծննդեան վկայականին, որուն պաշտօնական օրինակը, զոր 1899ին տեսայ ես անձամբ, կը մնայ զարդու բժշկական Համալսարանը: Վերեւի թէ այս թուականը Նշանակուած չէ Նահապետի ծննդավայրի եկեղեցւոյ մկրտութեան տոմարին մէջ, ուր՝ ըստ տեղացի Տէր Մատթէոս Տօնիկեան Բանաստեղծի, գրուած է եղեր առանց ամսական, եւ միայն ՌԻՃԻԼ՝, որ անշուշտ Հայկական թուականն է, եւ կը համապատասխանէ Քրիստոսի 1819 թուականին. (1268+551=1819):

Յայտնի չէ թէ ինչ էր Նահապետի ընտանեկան յորջորդումը. սաչափ միայն գիտնք ըստ տեղեկութեան Յ. Նշանեանի, որ 1898ին "Նահապետ Ռուսինեանի ծննդը" վերնագրով յօդուած մը հրատարակեց "ՄԱՍԻՍԻ", մէջ, թէ Հօրն անունն էր Պապիլոն, որով Նահապետ ալ նախապէս կոչուած պէտք է ըլլայ, Պապիլոնեան, զոր ինքը փոխած է նախ՝ Ռուբինեանի, եւ յետոյ ալ Ռուսինեանի:

Պապիլոն, զուակ անշուն մարդու, ինքն ալ Էֆքերէցի, պատանի հասակին մէջ Կ. Պոլսու ղեկուելով կ'աշակերտի պատի վրայ Նկարչութիւն ընելու արուեստին, որուն մէջ հետզհետէ այնչափ ճարտարութիւն կը ստանայ, որ մինչեւ անգամ պաշտօնական չէնքերու մէջ աշխատելու առիթ կ'ունենայ Սուլթան Մահմուտ օրով:

1 "Մասիս", Թիւ 45 Մարտ 25/6 Ապրիլ 1898:

2 "Անդ", — 8 "Անդ":

3 "Մասիս" Թիւ 3968, 10 Հոկտ. 1892, էջ 217:

բայց Պապիլոն իւր արհեստին մէջ յաջողակ ըլլալով հանդերձ, գոհ չ'ըլլար անէի, եւ կեսաւրացիի բնածին ուշիմութեամբը հետամուտ կ'ըլլայ նաեւ վաճառականութեան, որուն համար կ'ուղեւորի Եւրոպական թուրքոյ գլխաւոր քաղաքներն ու մէլլի, յարաբերութիւններ կը հաստատէ եւ կը ծանօթանայ վաճառականական մեծ տուններու հետ եւ բաւական ժամանակ անցնելէ ետեւ, կը դառնայ իւր հայրենիքն Էֆքերէ, հոն բոլորովին վաճառականութեամբ զբաղուելու: Էֆքերէ հասնելէն քիչ ետքը Պապիլոն կ'ամուսնանայ տեղացի ծանօթ ընտանիքներէն Սուլվանեաց Միլիսէի խալթայի մէկ հատիկ աղջկան Սայա-խաթունի հետ, եւ այս ամուսնութենէն կ'ունենայ երեք աղջիկ, եւ մէկ մանչ, որ էր Նահապետը, ապագայ բժիշկ Դոկտ. Ռուսինեանը:

Պապիլոն թէեւ ոչ ուսնալ, բայց ջերմ ուսումնասէր, իւր ծննդավայրը դառնալէն ետեւ իր առաջին գործը կ'ըլլայ՝ ջանալ գիւղին մէջ բանալ ազգային վարժարան մը, որ մինչեւ հիմա կանգուն է եղեր, եւ ուր Նահապետ սկսած է եղեր իւր Նախնական կրթութիւնը, աշակերտելով Հաճի Մատթոս օրդի Ատուածաւոր Սարկաւագին, որ յետոյ Էֆքերէի եկեղեցւոյ քահանայ ձեռնագրուեր է եւ մեռեր է խոր ծերութեան մէջ:

Մինչեւ 9 կամ 10 տարեկան հասակը Նահապետ այս վարժարանին մէջ կը շարունակէ իւր ուսումը, որ անշուշտ մեծ բան մ'ըլլալու չէր, յետոյ դէպ ի 1828 կամ 1829ին, երբ հայրն իւր ծննդավայրը բոլորովին թողալով, ընտանեք կը գաղթէ Կ. Պոլս, այն ատեն կ'աշակերտի իւսկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյն Դպրոցը, ուր իրմ առաջ աշակերտած էր նաեւ մեծանուն Վիշէնեան (զովկա Սերվիլէն):

Բաւական ժամանակ այս Դպրոցին մէջ աշակերտելով, Նահապետ կը սորվէ լաւապէս մայրենի լեզուն, մասնաւոր գրաբարը, ինչպէս նաեւ Ֆրանսերէնը, որուն մէջ հետզհետէ այնչափ քաջ կը հանդիսանայ, որ օր մըն ալ արուեստի նկարչութեան Տեսուչ Սալիբէի վրայ:

1 "Մասիս", Թիւ 45, Մարտ 25/6 Ապրիլ 1898:

2 "Անդ", —

3 Այս վարժարանին արդի անունն է "Թարգման — Ազգային", անոյ վիճակացոյ Գոռասայի Աւգ. Վարդապետ Թարգման, Տեւոթ Ա. էջ 9:

4 "Մասիս" Թիւ 45, Մարտ 25/6 Ապրիլ 1898:

5 "Անդ", —

6 "Հանդիս Ամբիոյ", Թիւ Նոյեմբերի 1893, էջ 332:

շային քով թարգմանի պաշտօն կը վարէ՝, եւ այս՝ քիչ մը զրամ շահելու համար, որովհետեւ հայրը մեռած էր եւ ինքը անարժաթ, պարտաւոր էր իւր մօրկանը նեցուկ ըլլալ:

Սակայն, այն բուռն տենչը զոր ունէր Նահապետ ուսման համար, չէր թշլ տար իրեն երկար շարունակել այս թարգմանական պաշտօնը, ուստի իր փափաքին գոհացում տալու եռանդով, կը դիմէ Իւսկիւտարի այն ատենի ամենէն զթափիրտ եւ ազգասէր ընտանիքներուն, որոնց հետ մանուկ հասակէն յարաբերութեան մէջ էր, կոչում կ'ընէ անոնց առատաձեռնութեան, եւ կը յաջողի, Պալեան, Սերպերեան եւ Պետրոսեան (Օտեան) անձնաորութիւններուն պաշտպանութեամբ երթալ Պարիզ 1840 թն, յանձնելով նաեւ իւր մայրն իւր բարերարներուն պաշտպանութեանը:

Այն ժամանակ Նահապետ սկսած էր արդէն ստորագրել Ռոփինիան, որուն ֆրանսերէնին (Roupinian) ք գիրը, Պարիզի մէջ երկու քսի տեղ առնելով, կարգացած են Ռոփինիան, զոր Նահապետ պահեց մինչեւ վերջը:

Պարիզ հանելով Նահապետ Ռուսինեան կը մտնէ Collège Sainte-Barbe, ուր կը շարունակէ երեք տարի, վայելելով Տնօրէնին Ալեքսանդր Լապոնտի հայրական մասնաւոր հոգածութիւնը, ինչպէս կը կարողանք իւր բժշկական իշխել ճակատը:

1843 թն Սենտ-Բառէն յաջողապէս շրջանաւարտ կ'ըլլայ, եւ յաջորդ տարին 1844 թն Վարձանագրութի Պարիզու բժշկական Համալսարանը, որ այն ատեն դեռ երկու հայ աշակերտ միայն ունեցած էր, առաջինն էր՝ վաղամեռին Թարութիւն Պալեան՝ արձանագրուած 1842 թն, եւ երկրորդը զոկա. Գասպար Սինապեան՝ արձանագրուած 1843 թն, 4 եւ ուր Ռուսինեանէն քիչ յետոյ ալ կու գար արձանագրուել նոյն տարին Թովսէփ Պէլրանի:

Հինգ եւ աւելի տարիներ ժրջան աշխատութեամբ կը հետեւի բժշկական Համալսարանի ամբողջ դասերուն, որոնց համար դասատու կ'ունենայ հետզհետէ երեւելին Պալեան, Բիռլի, Ռիթոն, Ռենտո, եւ ուրիշներ: Սակայն բժշկական դասերուն հետեւելով հանդերձ,

Ռուսինեան չէր մոռնար մշակել ֆրանսական գրագիտութիւնը ի նպաստ տոհմային գրագիտութեան, որուն մէջ աւելց հմտութիւն ստացաւ եւ ճարտարութիւն քան իւր արուեստին մէջ, ինչպէս կը պատմէր ինձ 1876 թն իմ վարձապետս Խաչատուր Պուշտ Միսաբեան, որ Ռուսինեանի հետ շատ մտերմութիւն ունեցած էր ժամանակին Պարիզու մէջ:

Ռուսինեան ինչպիսի որ կը հետեւի եղեր բժշկութեան, անտարբեր գտնուելով կ'երթայ եղբր մտիկ ընել եւ կարգաւ այն պերճախօս լեզուներն ու գրիչները, որոնք այն ատենի, այսօրն էլ Լուի Ֆիլիպի իշխանութեան ժամանակ ամբողջ Գաղղիոյ կենդանի փառքն ու պատին էին, Թիէռ, Վիգօ, Միլիէ, Լամաթիւն, Միշլէ, Վ. Հիւկո, Բուզէն, եւ Ռոյշ-Բուլառ, Օտայլ, Եթապիւրիան, որոնք ինչպէս կը գրէ Գր. Պետեան, « քաղաքական ամպիոնին վրայէն գաղաարհ կը թնդացնէին իրենց խօսքերով » 1 եւ կը ծնանէին 1848 թ ֆրանսական մեծ յեղափոխութիւնը:

Ռուսինեանի հետեւ էր միշտ նաեւ Նիկողոս Պալեան, որ ինքն ալ Ռուսինեանի չափ, թերեւս ալ աւելի պաշտող նոյն անգղագական հանձնարներու, հետեւելով անոնց մէն մի քայլերուն եւ հանդիսատես ըլլալով անոնց նշանաւոր գործառնութիւններուն, որով կը տապալէին Լուի-Ֆիլիպի իշխանութիւնը, կը հիմնէին ընդհանուր քուէարկութիւնը, կը տարածէին Սահմանադրութեան գաղափարը, եւ ժողովրդեան ձայնին եւ իրաւունքին նախապատուութիւն, կենդանութիւն կու տային, Ռուսինեան եւ Ն. Պալեան ականատես մնալով Ֆրանսայի այս քաղաքական տիեզերահաշակ մեծ շարժման, իրենք ալ կը սկսէին իրենց սրտին ու մտքին մէջ սնուցանել նորանոր գաղափարներ իրենց ազգին համար, եւ մտածել, իրենց ազգին ալ քայլեր առնել տալ այն ազատութեան շաղկին մէջ, զոր 1848 թ շարժումները կը բանային հետզհետէ ֆրանսական ազգին համար:

Նոսնից գովելի, եռանդ ազնիւ, որ դժբախտաբար չունեցաւ իւր ընձալի արդիւնքը:

Աւստիսի մեծ յոյսերով եւ ոսկի երազներով Ռուսինեան կ'աճապարէր աւազակել իւր ուսումը, եւ ահա 1849 Նոյեմբեր 9 թն, 30 տարիքն անցած, ուսանողական շրջան յաջողապէս բոլորելով, կը պատկուէր դոկտոր-բժիշկ, գրելով այս առթիւ աւարտական գեղեցիկ ճառ մը, որուն

1 Հայաստանի Պ. Պալեայ թիւ 27, 5 Օգոստոս 1850:

2 Մոսկովի թիւ 3968, 10 Հոկտ. 1892, էջ 217:

3 Ամսթեր Լմօրեայ թիւ Մարտի 1895, էջ 88:

4 Հոսթոն Լմօրեայ թիւ Նոյեմբերի 1895, էջ 332:

5 Հոսթոն Լմօրեայ թիւ Մարտի 1895, էջ 88:

1 «Առատաբանութիւն», զոկա. Ն. Ռուսինեանի, Պ. Պալեան 1879, Ի Գաւառաբանութեան, էջ 2:

